

יער של ספרים

גלעד אוסטרובסקי

אגף הייעור, קק"ל
GiladO@kkl.org.il

Sustainability – A Cultural History, by Ulrich Grober, 2010, Green Books

יכול להעמיק את התובנות שלנו, ואולי גם לתת לנו כלים חדשים לשיפור דרכי הפעולה.

גרובר מציע ארבע נוסחאות להגדרת לקיימות: א) דו"ח ברונטלנד משנת 1987 שטבע את ההגדרה: "פיתוח העונה על צורכי הדור הנוכחי מבלי לפגוע ביכולתו של הדור הבא לקיים את צרכיו". ב) "המשולש" של ועידת כדור הארץ בריו דה ז'ניירו ב-1992 שהעמיד שלושה קודקודים המחוברים יחדיו ולא ניתן להפריד ביניהם: חברה – כלכלה – סביבה. ג) ההגדרה היערנית: אין לכרות יותר עצים משהיער יכול לגדל. ד) שימור הבריאה והסתמכות על הציווי התנ"כי "לעבדה ולשמרה". הגישה האחרונה, הדתית, מעוגנת היטב בתאולוגיה היהודית והנוצרית, ומילת המפתח בה היא providence, ההשגחה והשמירה על מעשיו החד-פעמיים של האלוהים וההכרה באי-יכולתו של האדם לתקן את מה שקלקל ("תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריו" [קהלת רבה]).

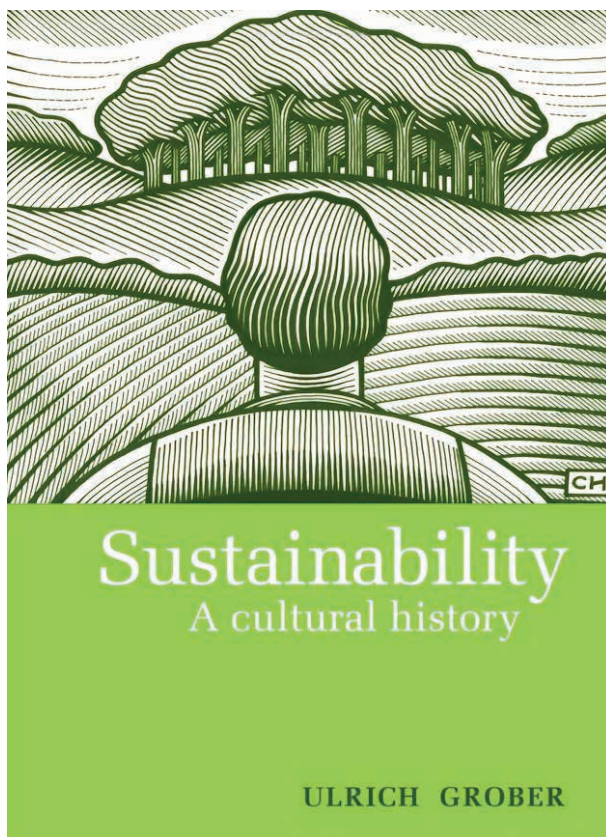
מקור המילה 'קיימות' באנגלית - sustainability - בשפה הלטינית, ומשמעה להחזיק, לקיים, לתמוך. לדברי גרובר, ההגדרה הטכנית-מדעית מקורה ביערנות, במושג 'יבול בר-קיימא' (sustain yield forestry), והיא תרגום של המילה הגרמנית Nachhaltigkeit. נציין כאן כי האקדמיה ללשון העברית אישרה בשנת 2000 את המונח 'פיתוח בר-קיימא' שכבר שימש בציבור. מן התואר הזה גזרה האקדמיה ללשון את השם המופשט 'קיימות'. בשנת 2009 אישרה האקדמיה את התואר 'מקיים' שגזר מהשם קיימות, במשמעות של

אני חב תודה לפרופ' גבי שילר שהפנה את תשומת לבי לספר הזה שעוסק בהתפתחות ההיסטורית של המונח קיימות (sustainability). ומדוע גבי כל כך שמח בספר? מפני שהטענה המרכזית של המחבר היא שהמושג קיימות צמח מתוך היערנות, ולכן הוא מקדיש פרקים נרחבים להתפתחות היערנות באירופה ולתיאור כלכלת היער והתורה היערנית שצמחה באירופה, ובעיקר בגרמניה, בשווייץ, באנגליה ובצרפת.

כל ניסיון להגדיר את המושג החמקמק הזה – קיימות – נתקל בקשיים לא מעטים. לאורך השנים הוצעו עשרות התייחסויות והגדרות, ואכן, נדמה שהחיפוש המתמשך הזה נעוץ בכך שזהו מושג חובק כול, הנוגע במכלול החיים והקיום. זהו מקור קסמו וזו גם חולשתו. בתחילה התמקדו בהשפעתו המסוכנת של הזיהום התעשייתי ובהיבטים הסביבתיים של גידול האוכלוסין והתמעטות שטחי הקרקעות החקלאיות, אך עד מהרה הורחב הדיון לספרה החברתית-כלכלית ולעיסוק בעוני, בשוויון, בחלוקת העושר ובצורך בעיצוב מחודש של הכלכלה ובהתאמתה לעולם של משאבים מוגבלים וסופיים. בתוך כך לא נפקד מקומם של היבטים פילוסופיים בדבר מקומו ותפקידו של האדם בטבע, האם עליו למשול או לשמור, וכן תאוריות פוליטיות העוסקות במהות החברה והארגון שלה, והאופן שבו עלינו לפעול נוכח האתגר של עולם מצטופף וגידול מתמיד של הצריכה והר הפסולת. כך, שהדיון בקיימות הוא אכן קיומי, ובכל עת שמישהו ניגש למלאכה, הדבר מעורר סקרנות

ודלדול היער. יש בו התייחסות מפורטת למיני העצים העיקריים ולסוג בית הגידול והנחיות מקצועיות לעבודות היער. המוטו שלו הוא "לציית לטבע ולעזור לו". הנה כי כן, היסודות של יערנות בת-קיימא נטבעו כבר אז. אולם כאן יש להעיר שהקיימות היערנית של המאה ה-17 התמקדה באספקת עץ ולא בקיימות של היער כמערכת אקולוגית, ובלשון אחרת, הקיימות דאז ראתה עצים, אבל עדיין לא ראתה את היער. זהו הבדל גדול. ורק במאה ה-20, כאשר התחוררו עוצמתו ומורכבותו של המשבר הסביבתי, התגבשה הקיימות כרעיון-על שבו החוסן של המערכת כולה הוא מטרה ראשונה במעלה.

ואומנם, הקיימות, שהחלה את דרכה ביערנות, כבר מזמן התרחבה לשאלות חברתיות, והיא כוללת בתוכה עולם ומלואו. כל דיון רציני בקיימות דורש הבנה של קשרי הגומלין המסועפים בין המערכת הסביבתית לבין מערכות כלכליות ופוליטיות, ויש לו ממדים ערכיים שמחזירים אותנו לספר בראשית ולמהפכה של שפינוזה. באותה העת, גם היערנות הרחיבה את מבטה מעבר לתפוקת העץ, ועתה אנו מתייחסים ליער קודם כול כמערכת אקולוגית מורכבת. היערן איננו שליט היער, אלא מנהל שטח נבון, הפועל על פי עקרונות של יער בר-קיימא על בסיס המוטו "לציית לטבע ולעזור לו".

כריכת הספר Sustainability – A Cultural History

'מקיים סביבה', ובעיניה הוא עדיף על פני 'בר-קיימה' או 'בר-קיימא'.

גרובר מדגיש את חשיבות הגותו של שפינוזה, הפילוסוף ההולנדי בן המאה ה-16. שפינוזה טען שאלוהים והטבע חד הם, והתנגד לרעיון שהבריאה נוצרה למען האדם. בכך הוא דוחה את הדוקטרינה של ההשגחה (providence), וכופר בכך שהכול נברא למען האדם. הוא מציב דעה נדית: הכול נוצר בטבע בשל צורך כלשהו, והחומר איננו נברא אלא קיים. האדם איננו שליט בו אלא חלק מן הטבע. שפינוזה מבטל את רעיון שימור הבריאה. הוא מציב את ההקשר הרחב, האקולוגי, וטוען שהבריאה איננה מקודשת. עם זאת, וזו נקודה חשובה, האדם צריך לדאוג לעצמו ולפרנסתו, אך ביטחונו הכלכלי יושג רק בשיתוף פעולה עם הטבע וחתימה להרמוניה איתו. שפינוזה מכניס לדיון את המושג infinite duration, חוסן בתרגום עכשווי, וטוען שלאיש אין בעלות על הטבע, הכול ברשות כולם, ולכן יש צורך בחלוקה הוגנת של המשאבים. לפי תפיסת ההשגחה, האדם הוא אדון ובעלים ולכן גם שומר הטבע, אבל שפינוזה חוגג את הריבוי, מברך על שיתוף הפעולה, קורא להתאגדות, ובעצם מעמיד יסודות לגישה האקולוגית המודרנית.

וכך אנו מגיעים ליערות. עולם המחשבה מתעצב בקשר הדוק לעולם החומר ולמציאות החיים. העץ הוא חומר גלם בעל מעמד ראשי (materia prima) בייצור ובכלכלה, ומשמש לבניית בתים וכלי עבודה. גרובר מציין באופן מיוחד את הכמות האדירה של עץ שנדרשה לבניית ספינות. 3,000 אלונים נדרשו לבניית פריגטה אחת, עצי אשוח שימשו לתרנים ואשורים למשוטים. הוא מספר כיצד ההבנה שכריתת יתר של עצים פוגעת ביכולת לספק עץ, הביאה לחקיקה בסנאט של ונציה עוד בשנת 1476, הקובעת הגבלות כדי להבטיח את קיומו היצרני של היער, ואף הלאמת יערות. אך הדרישות לעץ הלכו וגברו: לספינות מלחמה, לבניית כנסיות וארמונות, למבני מגורים ועוד. מטרת חוק המים והיערות של לואי ה-14 בצרפת הייתה הבטחת ניהול היערות למטרות כלכליות וצבאיות. החוק הציג תמונת מצב של ניצול יתר המוביל לדלדול ולהרס, ומטיל מגבלות על אנשים הגרים ביער, אוסר עליהם לשאת גרזן ולהדליק אש, ומגביר את הפיקוח על הרעייה. בחוק נמצאה הוראה יערנית מעניינת: החובה להותיר עצי אם לזרעים. אנו רואים שהאסדרה מתרחבת ומגיבה לדלדול ולמחסור במשאב העץ. בראשית המאה ה-19 כבר נקבע בגרמניה כלל ברזל ליערנים: היבול לא יעלה על הגידול השנתי של עצי היער. זהו עיקרון המוכר היטב ביערנות הקלאסית המסחרית עד ימינו.

נקודת ציון חשובה היא פרסומו של הספר Sylva, or a timber discourse of forest tree and the propagation of timber מאת ג'ון אוולין הבריטי במאה ה-17. הספר נענה לאתגר של ניהול בר-קיימא של יערות נוכח כריתת יתר